

آسیب‌شناسی و فرآیند توسعه مرغ‌های بومی در ایران

اندیشکده اقتصاد مقاومتی

گروه کشاورزی

شهریور ماه ۱۴۰۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

آیت‌الله خامنه‌ای رهبر شهید انقلاب: علاج برون رفت از مشکلات کشور «اقتصاد مقاومتی» است.

اندیشکده اقتصاد مقاومتی: تصمیم بهتر، آینده روشن‌تر

اندیشکده اقتصاد مقاومتی یک «کانون تفکر و تصمیم‌سازی» است که از سال ۱۳۹۵ فعالیت رسمی خود را آغاز کرد. اندیشکده به مسئولین و دستگاه‌ها کمک می‌کند تا تصمیمات بهتری اتخاذ نمایند.

طبق تعریف اندیشکده، اقتصاد مقاومتی یک «الگوی حکمرانی اقتصادی» است، به این معنا که سیاست‌ها، قوانین، قواعد و اقدامات طوری طراحی شود که کشور با کمترین اثرپذیری از تکانه‌های داخلی و خارجی، رشد و پیشرفت پایدار داشته باشد. «شناسایی مسائل از طریق بررسی‌های میدانی و عملیاتی» در گام اول، «تولید راهکار و تصمیم برای حل مسائل با بهره‌گیری از آرای خبرگان و تجربیات جهانی و با در نظر گرفتن ملاحظات و پیچیدگی‌های تصمیم‌گیری» در گام دوم، «ترویج مباحث جهت اقناع و همراه‌سازی عموم با تصمیم مدنظر» در گام سوم و «پیگیری اتخاذ تصمیم و اجرای آن» در گام چهارم، از جمله فعالیت‌هایی است که با هدف «مقاوم‌سازی اقتصاد» در اندیشکده انجام می‌شود.

علاقه‌مندان می‌توانند از طریق سایت Mett.ir با اندیشکده اقتصاد مقاومتی در ارتباط باشند و نظرات، انتقادات و پیشنهادهای خود را در خصوص این گزارش و سایر فعالیت‌های اندیشکده مطرح نمایند؛ همچنین با حمایت معنوی و مادی از اندیشکده، در تصمیم‌گیری بهتر ارکان کشور و ساخت آینده روشن‌تر سهیم شوند.

آسیب‌شناسی و فرآیند توسعه مرغ‌های بومی در ایران

گروه موضوعی:	کشاورزی
نوع گزارش:	پژوهشی
شناسه:	۱۴۰۵۰۶۶۲۹
تاریخ انتشار:	۱۴۰۵/۰۶/۲۵
تهیه و تدوین:	مهدی خداوردی
همکاران:	شعله قربانی
مدیر مطالعه:	مهدی سروی
ناظر علمی:	محمد قائدامینی

خلاصه مدیریتی

از اوایل دهه ۱۳۳۰ در چارچوب اجرای اصل چهار ترومن، با استفاده از کمک‌های مالی آمریکا، بستر واردات مرغ‌های اصلاح نژاد شده به ایران فراهم شد تا تولید گوشت مرغ و تخم مرغ مورد نیاز کشور با استفاده از نژادهای خارجی صورت بگیرد. همزمان بتدریج سیستم تولید این محصولات پروتئینی از الگوی پراکنده و روستایی به سمت نظام تولید صنعتی و متمرکز سوق پیدا کرد؛ این مسئله به کاهش جمعیت مرغ‌های بومی منجر شد.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، جهاد سازندگی با مشارکت مراکز دانشگاهی و تحقیقاتی، برنامه‌هایی را با هدف صیانت از مرغ‌های بومی به‌عنوان ذخایر ژنتیکی ملی و جلوگیری از انقراض آن‌ها آغاز کرد که محور اصلی آن، افزایش جمعیت مرغ بومی در روستاها و هم‌زمان بهبود عملکرد تولیدی، به‌ویژه در تخم‌گذاری و تولید گوشت بود. در ادامه این رویکرد، مراکز نگهداری و اصلاح نژاد مرغ بومی در استان‌های مختلف کشور شکل گرفت.

بررسی‌ها نشان می‌دهد حاصل چند دهه تحقیق و توسعه در این مراکز، ثبت ملی ۶ نژاد مرغ بومی شامل ارومیان، پارسه، ایساتیس، سپاهان، کاسپین و توسیکا بوده است. عملکرد تولید گوشت و تخم مرغ در این نژادهای اصلاح‌شده بومی نسبت به توده‌های اولیه به‌طور میانگین بین ۵۵ تا ۶۵ درصد افزایش یافته است؛ به عنوان نمونه میزان تولید تخم مرغ در نژاد سپاهان از متوسط ۶۰ عدد به بیش از ۱۸۰ عدد در هر دوره رسیده است. همچنین مرغ‌های بومی اصلاح نژاد شده به‌دلیل نیازهای تغذیه‌ای کمتر، سازگاری بالاتر با شرایط محیطی روستا و مقاومت بیشتر در برابر بیماری‌ها، از توان بالایی برای توسعه پرورش غیرصنعتی برخوردارند و می‌توانند ضمن ایجاد اشتغال و درآمد پایدار برای خانوارهای روستایی، به تقویت اقتصاد روستا نیز کمک کنند. این درحالیست که سیاست‌های دولت، صرفاً تمرکز بر توسعه واحدهای صنعتی با رویکرد واردات سویه‌های تخم‌گذار جهت تولید تخم مرغ بوده است و فقدان برنامه‌ی مشخص برای استفاده از ظرفیت مرغ‌های بومی جهت تولید بخشی از تخم مرغ مورد نیاز کشور باعث شده تا امکان بهره‌برداری از این ظرفیت فراهم نشود.

در این میان بررسی‌های میدانی و دیدگاه کارشناسان نشان می‌دهد از اوایل دهه ۱۳۷۰، شیوه تأمین مالی مراکز نگهداری و اصلاح نژاد مرغ بومی که به صورت دولتی اداره می‌شد، تغییر کرده و به‌جای بودجه‌های ملی، به بودجه‌های استانی وابسته شده است. در عمل، این تغییر باعث شد بخش عمده منابع مالی این مراکز منوط به تصویب و پرداخت در استان‌ها شود؛ موضوعی که به تدریج تأمین پایدار منابع را با مشکل مواجه کرد.

ناپایداری در پرداخت‌ها، امکان نوسازی زیرساخت‌ها و بهبود شرایط فنی و اجرایی مراکز را محدود ساخت و این مراکز را از مسیر توسعه و به‌روزرسانی خارج کرد. در نتیجه، کمبود منابع مالی در سال‌های گذشته، همراه با فرسودگی تجهیزات و کاهش دسترسی به نیروی انسانی متخصص و... روند تحقیق و توسعه در حوزه مرغ بومی را به‌طور محسوسی کند کرده است. تداوم این شرایط نه‌تنها کارکرد علمی و تولیدی مراکز را تضعیف

کرده است، بلکه در برخی موارد خطر حذف و از بین رفتن نژادهای ثبت‌شده مرغ بومی را نیز به‌دنبال داشته است.

به‌طور کلی، حفظ و تقویت مرغ‌های بومی در کشور از منظر پدافند غیرعامل بسیار با اهمیت است، چرا که شیوه سیاستگذاری دولت طی سال‌های گذشته باعث شده است تا تولید سالانه حدود ۱/۳ میلیون تن تخم‌مرغ کشور وابسته به واردات مرغ اجداد و مرغ مادر از مسیر کشورهای غربی و متکی به تولید صنعتی باشد. این مسئله، تاب‌آوری تولید را در برابر تنش‌های سیاسی و امنیتی نظیر جنگ رمضان کاهش می‌دهد. در این میان، توسعه تدریجی تولید غیرصنعتی مرغ‌های بومی در کنار حفظ مزیت‌های تولید صنعتی می‌تواند به‌عنوان پشتوانه‌ای مکمل و ایمن عمل کند.

در این گزارش، با اتکا به مسئله‌شناسی انجام‌شده، مصاحبه با خبرگان و کارشناسان فعال در حوزه مرغ بومی، و نیز بررسی الگوی نگهداری و توسعه مرغ بومی در کشور روسیه، پیشنهاد شده است به‌منظور جلوگیری از انقراض مرغ‌های بومی کشور و در عین حال بهره‌برداری از این ظرفیت در راستای تقویت امنیت غذایی، دو راهبرد اصلی در دستور کار قرار گیرد:

راهبرد اول «تمرکز بر نگهداری، حفاظت، و تحقیق و توسعه مرغ‌های بومی» است؛ به‌طور کلی «تحقیق و توسعه» و «حفاظت از ذخایر ژنتیکی مرغ‌های بومی»، ذاتاً یک وظیفه حاکمیتی است و بدون نقش‌آفرینی فعال دولت، امکان تحقق آن وجود ندارد. از طرفی شیوه سیاستگذاری در حوزه حفاظت و تحقیق و توسعه مرغ‌های بومی نیازمند بازنگری اساسی است؛ چرا که مدیریت پراکنده و استانی قادر نیست گستره ژنتیکی مرغ‌های بومی و تعدد مراکز فعال در سطح کشور را به‌صورت کارآمد و اثربخش مدیریت کند. بر این اساس، سیاستگذاری در این حوزه باید به‌صورت متمرکز و در قالب یک طرح ملی با راهبری وزارت جهاد کشاورزی انجام گیرد. در این چارچوب، مدیریت مراکز اصلاح‌نژاد به‌عنوان هسته اصلی فعالیت‌های تحقیق و توسعه باید از وضعیت پراکنده و استانی خارج شده و مدیریت یکپارچه، منسجم و ملی جایگزین آن شود تا امکان برنامه‌ریزی بلندمدت، حفظ تنوع ژنتیکی و هم‌افزایی میان مراکز فراهم آید.

در چنین الگویی، مدیریت مستقیم مراکز و تصدی‌گری در اجرای برنامه‌های عملیاتی نظیر اصلاح نژاد و فعالیت‌های اجرایی مشابه، اساساً خارج از جایگاه و رسالت ستاد وزارت جهاد کشاورزی به‌عنوان نهاد سیاستگذار است. ورود مستقیم این وزارتخانه به لایه اجرا، عملاً موجب خروج آن از نقش حاکمیتی و سیاستگذاری می‌شود. لذا وزارت جهاد کشاورزی باید مدیریت اجرایی این مراکز را در قالب مدیریت پیمان و با شروط مشخصی مبنی بر بهبود شاخص‌های عملکردی مرغ‌های بومی به یکی از نهادهای پایدار، بلندمدت و دارای توان تخصصی و تجربه عملی در کشور واگذار نماید.

دومین راهبرد «افزایش جمعیت مرغ‌های بومی در مناطق روستایی» است؛ براساس مشاهدات میدانی خانوارهای روستایی به‌تنهایی از انگیزه و توان لازم برای ورود پایدار به فعالیت پرورش مرغ بومی برخوردار

نیستند. دسترسی محدود به آموزش‌های علمی و ترویجی، ناآشنایی با اصول مدیریت تغذیه و تخم‌گذاری، ضعف در تأمین خوراک و خدمات واکسیناسیون و به‌ویژه ناتوانی در بازاریابی و فروش تولیدات خرد، موجب می‌شود ریسک اقتصادی این فعالیت برای روستاییان بالا برود و از جذابیت لازم برخوردار نباشد. در چنین شرایطی، توسعه پرورش مرغ بومی در روستاها بدون طراحی و استقرار سازوکارهای حمایتی مؤثر، عملاً با شکست مواجه خواهد شد.

از این‌رو، نقش خانوار روستایی باید به‌صورت واقع‌بینانه و کارآمد باز تعریف شود؛ به‌گونه‌ای که تمرکز اصلی آن صرفاً بر نگهداری و پرورش مرغ قرار گیرد و مسئولیت‌هایی نظیر تأمین نهاده‌ها، واکسیناسیون، خدمات فنی و فروش محصول نهایی از دوش روستایی برداشته شود. تحقق این رویکرد مستلزم حضور یک نهاد پشتیبان فعال و مستقر در سطح روستا است؛ نهادی که بتواند هم تأمین نهاده‌ها و خدمات اولیه شامل نیمچه، خوراک، خدمات دامپزشکی و آموزش را بر عهده گیرد و هم مسئولیت جمع‌آوری، بازاریابی و عرضه محصول نهایی را مدیریت کند. چنین نهادی می‌تواند در قالب‌های مختلفی از جمله شرکت تعاونی محلی، نهاد عمومی غیردولتی یا بخش خصوصی شکل بگیرد.

با ایجاد چنین نهاد پشتیبانی، امکان تأمین بخشی از تخم مرغ کشور از مسیر تولیدات روستایی فراهم خواهد شد. طبق آخرین سرشماری عمومی کشاورزی در سال ۱۴۰۳ تعداد خانوار ساکن در روستا معادل ۳/۱ میلیون گزارش شده است. از طرفی اگر متوسط تولید تخم مرغ به ازای هر مرغ بومی حدود ۱۸۰ عدد در نظر گرفته شود، با توزیع حداکثر ۲۳ قطعه مرغ بومی به هر یک از خانوارهای روستا امکان تأمین ۵۰ درصد تخم مرغ مورد نیاز کشور ممکن می‌شود و جمعیت مرغ بومی پایه تولید در کشور معادل ۷۰ میلیون قطعه خواهد شد. البته اگر فرض بر این باشد که صرفاً ۵۰ درصد از جمعیت ساکن در روستاها با طرح نگهداری ۲۳ قطعه مرغ بومی همراه شوند، در این صورت نیز می‌توان ۲۵ درصد از تخم مرغ مورد نیاز کشور را تأمین کرد.

تجربه روسیه نشان می‌دهد که تأمین بخشی از تخم مرغ کشور از مسیر واحدهای خرد خانوادگی مبتنی بر مرغ بومی امکان‌پذیر است. از مجموع تولید سالانه حدود ۲/۶ میلیون تن تخم مرغ روسیه، نزدیک به ۲۰ درصد (حدود ۵۰۰ هزار تن) در واحدهای خرد روستایی و در مقیاس‌های کوچک، معمولاً با نگهداری ۵ تا ۲۰ قطعه مرغ، تولید می‌شود. این تولید عمدتاً مصرف خانوار را پوشش می‌دهد و مازاد آن از طریق فروش محلی غیررسمی یا جمع‌آوری و عرضه توسط شرکت‌های خصوصی وارد بازار می‌شود. مرغ‌های بومی به دلیل مقاومت بالا به سرما، نوسانات دمایی و بیماری‌ها و همچنین نیاز کم به نهاده‌های صنعتی، عمدتاً با استفاده از منابع بومی و محلی تغذیه می‌شوند. سیاست دولت روسیه در این حوزه بر به رسمیت شناختن و حمایت غیرمداخله‌گر از این شیوه تولید استوار بوده است؛ به‌طوری که با حذف الزامات مجوزدهی و مالیاتی، ارائه خدمات بهداشتی و تزریق دستاوردهای تحقیق و توسعه به شبکه تولیدکنندگان خرد، همزمان امنیت تأمین تخم مرغ و پایداری نژادهای بومی را تقویت می‌کند.

فهرست مطالب

مقدمه.....	۸
فصل ۱. معرفی نژادهای مرغ بومی در ایران و فرآیند اصلاح نژاد آنها.....	۱۱
۱-۱ معرفی نژادهای مرغ بومی.....	۱۲
۱-۱-۱ مرغ بومی کاسپین.....	۱۲
۱-۱-۲ مرغ بومی پارسه.....	۱۵
۱-۱-۳ مرغ بومی ایساتیس.....	۱۷
۱-۱-۴ مرغ بومی سپاهان.....	۱۹
۱-۱-۵ مرغ بومی توسیکا.....	۲۰
۱-۱-۶ مرغ بومی ارومیان.....	۲۲
۱-۱-۷ مرغ بومی خزک.....	۲۴
۱-۱-۸ مرغ بومی گردن لخت.....	۲۵
۱-۱-۹ مرغ بومی مرندي.....	۲۶
۱-۱-۱۰ مرغ بومی لاری.....	۲۷
۲-۱ فرآیند نگهداری و اصلاح نژاد مرغ‌های بومی.....	۲۹
فصل ۲. ارزیابی وضعیت مراکز نگهداری و اصلاح نژاد مرغ‌های بومی.....	۳۱
۱-۲ معرفی مراکز نگهداری و اصلاح نژاد مرغ‌های بومی.....	۳۱
۱-۲-۱ مرکز نگهداری و اصلاح نژاد مرغ بومی پارسه.....	۳۱
۱-۲-۲ مرکز نگهداری و اصلاح نژاد مرغ بومی سپاهان.....	۳۱
۱-۲-۳ مرکز نگهداری و اصلاح نژاد مرغ بومی کاسپین.....	۳۲
۱-۲-۴ مرکز نگهداری و اصلاح نژاد مرغ بومی ارومیان.....	۳۲
۱-۲-۵ مرکز نگهداری و اصلاح نژاد مرغ بومی ایساتیس.....	۳۲
۱-۲-۶ مرکز نگهداری و اصلاح نژاد مرغ بومی توسیکا.....	۳۲
۲-۲ چالش‌ها و مشکلات مراکز نگهداری و اصلاح نژاد مرغ‌های بومی.....	۳۲
۱-۲-۲-۱ فرسودگی تجهیزات و تاسیسات.....	۳۳
۲-۲-۲ ضعف حفاظت، قرنطینه و بهداشت.....	۳۴
۳-۲-۲ کمبود منابع آب و خشکسالی منطقه.....	۳۴
۴-۲-۲ محدودیت نیروی انسانی.....	۳۴
۵-۲-۲ تشکیلات، ساختار و تأمین مالی مراکز.....	۳۵

فصل ۳. چالش‌های تولیدکنندگان و پرورش دهندگان مرغ‌های بومی	۳۶
۳-۱- تامین جوجه یک روزه یا نیمچه	۳۶
۳-۲- محدودیت‌های سازمان دامپزشکی	۳۷
۳-۳- عدم دسترسی به بازار فروش	۳۷
۳-۴- تغییرات فرهنگی و اجتماعی	۳۸
۳-۵- عدم ترویج و آموزش نگهداری مرغ بومی	۳۸
۳-۶- سخت گیری در صدور مجوزهای کشتار، بسته بندی تخم مرغ و توزیع	۳۹
۳-۷- عدم وجود فرهنگ مصرف و ضعف برند سازی	۳۹
۳-۸- عدم وجود صنف و تشکل منسجم	۴۰
۳-۹- ضعف حمایت‌های دولتی	۴۰
فصل ۴. معرفی اقدامات کشور روسیه در حفظ و ارتقاء مرغ‌های بومی	۴۱
۴-۱- معرفی راهبرد دولت روسیه در بخش مرغ های بومی	۴۳
۴-۱-۱- حفظ تنوع ژنتیکی	۴۳
۴-۱-۲- بهبود و ارتقاء نژادی	۴۳
۴-۱-۳- برنامه‌های تحقیقاتی و ایجاد بانک ژن	۴۴
۴-۲- جایگاه مرغ بومی در تامین تخم مرغ کشور روسیه	۴۴
فصل ۵. الگوی توسعه مرغ‌های بومی در کشور	۴۶
۵-۱- تمرکز بر نگهداری، حفظ و تحقیق و توسعه مرغ های بومی:	۴۶
۵-۲- افزایش جمعیت مرغ های بومی در فضای روستایی	۴۸
۵-۲-۱- الگوی مدیریت و پرورش مرغ بومی در روستا	۴۹
۵-۲-۲- نقش و جایگاه دولت برای افزایش جمعیت مرغ بومی	۵۱
۵-۳- جمع بندی و راهبرد احیای مرغ های بومی در کشور	۵۱
فصل ۶. جمع بندی و پیشنهادات	۵۳
منابع	۵۷

فهرست جداول

جدول ۱. خصوصیات ظاهری نژاد مرغ بومی کاسپین	۱۴
جدول ۲. صفات عملکردی و تولیدمثلی مرغ کاسپین	۱۴
جدول ۳. خصوصیات ظاهری نژاد مرغ پارسه	۱۶

- جدول ۴. میانگین صفات عملکردی و تولید مثلی مرغ بومی پارسه..... ۱۶
- جدول ۵. خصوصیات ظاهری نژاد مرغ بومی ایساتیس..... ۱۸
- جدول ۶. صفات عملکردی و تولید مثلی مرغ ایساتیس..... ۱۸
- جدول ۷. خصوصیات ظاهری نژاد مرغ بومی سپاهان..... ۱۹
- جدول ۸. صفات عملکردی و تولید مثلی مرغ سپاهان..... ۲۰
- جدول ۹. خصوصیات ظاهری نژاد مرغ بومی توسیکا..... ۲۱
- جدول ۱۰. ویژگی‌های عملکردی و تولیدمثلی نژاد مرغ بومی توسیکا..... ۲۲
- جدول ۱۱. ویژگی‌های ظاهری نژاد مرغ بومی ارومیا..... ۲۳
- جدول ۱۲. صفات عملکردی و تولید مثلی مرغ ارومیا..... ۲۴
- جدول ۱۳. صفات عملکردی و تولید مثلی در مرغ خزک..... ۲۵
- جدول ۱۴. صفات عملکردی و تولیدمثلی در مرغ گردن لخت..... ۲۶
- جدول ۱۵. میانگین صفات عملکردی و تولیدمثلی در مرغ مرندي..... ۲۷
- جدول ۱۶. صفات عملکردی و تولید مثلی مرغ لاری..... ۲۸
- جدول ۱۷. ظرفیت تولید مراکز ۶ گانه مرغ بومی در کشور (میلیون قطعه)..... ۳۳

فهرست تصاویر

- تصویر ۱. هرم تولید مرغ تخمگذار..... ۸
- تصویر ۲. مرغ نژاد کاسپین..... ۱۳
- تصویر ۳. خروس نژاد کاسپین..... ۱۳
- تصویر ۴. خروس نژاد پارسه..... ۱۵
- تصویر ۵. مرغ نژاد پارسه..... ۱۵
- تصویر ۶. خروس نژاد ایساتیس..... ۱۷
- تصویر ۷. مرغ نژاد ایساتیس..... ۱۷
- تصویر ۹. مرغ نژاد سپاهان..... ۱۹
- تصویر ۸. خروس نژاد سپاهان..... ۱۹
- تصویر ۱۰. مرغ نژاد توسیکا..... ۲۱
- تصویر ۱۱. خروس نژاد توسیکا..... ۲۱
- تصویر ۱۲. مرغ نژاد ارومیا..... ۲۳
- تصویر ۱۳. خروس نژاد ارومیا..... ۲۳
- تصویر ۱۴. ساختار کلی یک برنامه اصلاح نژادی..... ۲۹